THE BOOK WAS DRENCHED

TIGHT BINDING BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY
OU_190192
UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—2272—19-11-79—19,000

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. ۲۹۷ ب ۳۸ ف Accession No. P. 796

Author ف / رفیع الدین محدث دہلوی

Title فتاویٰ مولانا رفیع الدین محدث دہلوی

This book should be returned on or before the date last marked below.

فتاوی مولانا شاہ رفیع الدین محدث دہلوی

ابن مولانا شاہ ولی اللہ محدث دہلوی قدس سرہ

کہ حضرت ایشان بجواب سوالات شخصے تحریر فرمودہ بودند

باہتمام تام

خاکسار محمد عبد الاحد وفقہ اللہ التزود لغد در سنہ ۱۳۲۲ھ

در مطبع مجتبائی واقع دہلی طبع گردید

سنہ ۱۹۰۴ء

CHECKED 1965

اللہ یجتبی الیہ من یشاء و یہدی الیہ من ینیب

الحمد للہ والمنۃ کہ درین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب اعنی

فتاوی شیخ رفیع الدین

محدث دہلوی رحمہ اللہ

باہتمام احقر انام محمد عبد الاحد عفی عنہ بماہ صفر المظفر سنہ ۱۳۲۲ ہجری

در مطبع مجتبائی واقع دہلی مطبوع

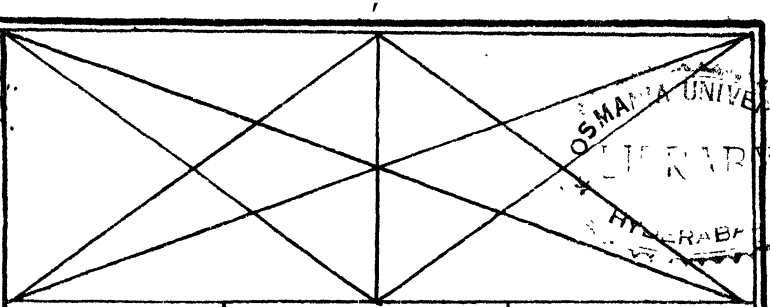

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY HYDERABAD

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سوال اول تلاوت مصحف مجید زاد اللہ مجدہ بوقف یعنی قطع صورت بر ہمہ اوقاف مطلقہ وجازمہ ومجوزہ ومرخصہ وغیرہ افضل واولے یا بطور قراء پنجاب کہ بر وقف مطلق آیہ صرف وقف مینمایند وباقی بوصل میخوانند۔

جواب وقف عبارتست از قطع کلام از مابعد وایں راسہ صورت است یکے بر منصوب منون وآں قلب بالف است چوں عَلِیْمًا وَقَدِیْرًا ودویم بر متحرک غیر ایں فتحہ وآں باسقاط حرکت است چوں یَعْلَمُوْنَ وَعَزِیْزُ الْغَفَّارُ وَھُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیْمُ وسوم بر ساکن است مانند وَلَا یَحْزُنْکَ قَوْلُھُمْ ودریں جا فرق وقطع بسکتہ خفیفہ میتواند شد والفتح ایں اوقاف بلازم ومطلق وجائز ومجوز والوصل اولے ومختار ومصحح باعتبار ترجیح معنی چنانکہ معلوم خواہد شد پس موافق معنی جائیکہ وقف ارجح بود وقف بہتر است وجائیکہ لازم بود لازم وجائے دیگر اگر وصل کنند بہتر واگر قطع کنند روا وجناب نبوت صلے اللہ علیہ وسلم در تعلیم اول بعد از نزول بر ہر آیت خواہ بجائے مطلق خواہ بجائے جائز وخواہ بجائے دیگر برائے شمار اعلام وقف میکردند وبعد ازاں نظر بمعنی وصل ووقف مینمودند وگاہے یک آیت را دو وگاہے بر ہماں وقف مینمودند تعین یک وضع نبود تاکہ بر مردماں آسان باشد واللہ اعلم

سوال دوم آنکہ ادعیہ ماثورہ در قومہ وجلسہ خواندن افضل است یا ترک آں کما زعم فقہاء زماننا۔

جواب مخالفت فقہاء در جنب حدیث صحیح ہیچ قدر واعتبار ندارد پس خواندن ایں ادعیہ

بقدر توسط افضل است و تخفیف در جماعات عامہ نیز اہم و مؤکد است بسیار طول نباید داد تا مردم دل تنگ نشوند و موجب تغیر جماعت نگردد وَخَیْرُ الْاُمُوْرِ اَوْسَطُهَا و اگر منفرد باشد ہر قدر باشد خواہد دراز کند لاملامۃ علیہ

سوال سوم آنکہ ذبیحہ کسانیکہ غیر از الفاظ کلمہ طیبہ بہرہ از اسلام ندارند و باجرت ذبح میکنند و تحقیق پیوستہ کہ بتلفظ نَوَیْتُ اَنْ اَذْبَحَ کارد میرانند و تسمیہ بعد ذبح از السنہ ایشان برمے آید و در بازارہا سوائے اینقدر لحوم دستیاب نمیشود عند الفتوے خوردنش جائز است یا نہ۔

جواب اول باید دانست کہ در حدیث شریف وارد شدہ است کہ کنیز شخصے بزاورا در صحرا میچرانید ناگہاں بریک بزگرگ زخم رسانید این کنیزک اورا دفع کرد و چوں در بز اثر موت دید بیک سنگ تیز اورا ذبح کرد مالکش در خشم آمدہ بر رویش طپانچہ زد و بعد ازاں نادم شدہ در حضور آنجناب حکم خواست و حرمت مذبوح او پرسید فرمودند اورا بیارچوں حاضر آمد فرمودند اَیْنَ اللّٰہُ اشارت بآسماں کرد و قَالَ مَنْ اَنَا گفت رسول او ہستی بحل مذبوح او فرمودند مالکش گفت برو تعدی نمودہ ام میخواہم کہ در مقابلہ آں بطریق احسان آزاد کنم و بر ذمہ من رقبہ کفارت است باعتاق این ازاں کفارت ادا میشوم یا نہ فرمود اَعْتِقْهَا فَاِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ و در بعضی روایات است این کنیزک دراں وقت حاملہ بود پس ازیں حدیث چند مسئلہ ثابت شدند ذبح مرأۃ۔ و ذبحہ بسنگ و ذبح متروک التسمیہ ناسیاً زیرا کہ از و نپرسید کہ وقت ذبح تسمیہ کردہ بودی یا نہ و آنکہ ماکول ذبح اگر زندہ یابد بذبح حلال میگردد چنانچہ منصوص است لقولہ تعالےٰ اِلَّا مَا ذَکَّیْتُمْ دیگر آنکہ اقرار بہ وحدانیت اللہ تعالےٰ و رسالت آنجناب در جریان ایمان کافیست دیگر آنکہ تعالےٰ بطرف آسمان اشارت کردن از عوام مقبول است و ثانیاً آنکہ متروک التسمیہ سہ حکم دارد پیش امام مالک متروک التسمیہ سہواً و عمداً ہر دو حرام است و پیش امام شافعی ہر دو حلال و پیش

امام ابوحنیفہ سہواً حلال وعمداً حرام ودر صورت اجرائے کارد بر حلق مذبوح ہمراہ کلمۂ تسمیت
آن ذبح ظاہر است کہ بقصد تسمیہ میباشد بلکہ گمان آنست کہ از لفظ تسمیت شروع مے شود
پس حکم این حکم سہواً باشد وغفلت نہ حکم ترک قصدے واجرت گرفتن بر ذبح وجہ حرمتے
ندارد آرے بر یک جانور مثلاً عمل کثیر نباشد کہ بر آں اجرت گرفتہ شود اما اگر جانوران کثیر را
ذبح کند کہ محنتی میخواہد اجرت گرفتن چہ باک پس این لحوم حرام نباید دانست واللہ اعلم
سوال چہارم آنکہ اکل اطعمہ پختہ در آتش پاچک سرگین خصوص دریں ازمنہ کہ بسبب
کثرت رواج کارخانہ پخت دریں دیار کہ ہیزم میسر نمیشود چہ حکم دارد۔
جواب پیش امام شافعی پختن از سرگین منع آمدہ ونزد امام ابوحنیفہ جائز علی الخصوص
پیش جمع کہ نجاست این خفیف میدانند زیرا کہ حکم نجاست برسیدن اثر چیزے نجس آنگاہ
نجس میشود کہ اثر او محسوس گردد چنانچہ بولی کہ رؤس الابر باشد حکم بر نجاست او نیست ہمچنیں
اگر جامہ بچیزے رطب فرش کنند واندکے بایں فرش رسد لیکن نہ آنقدر کہ قابل اثر باشد
بعفو داشتہ اند ہمیں قسم اجزائے دخانی کہ در مطبوخ میباشند قابل محسوسیت نیست واللہ اعلم
وبعضے شافعی متاخرین بنا بر ضرورت حکم جواز دادہ اند۔
سوال پنجم آنکہ اکل اطعمہ ہنود کہ نجاست مثل سرگین وپس خوردہ سگ وزاغ
کہ دایشان ظاہر است چہ حکم دارد واطعمہ خانہائے خدام مہمانسرائے ہند کہ ایشان از
استعمال نجاسات باک ندارند ومسافران در ظروف ایشان اکل شرب مینمایند با اطعمہ
نسائے ہنود برابر است یا کدام ازینہا افضل
جواب در ضمن سور حیوانات سور آدمی را پاک نوشتہ اند اما اگر نجاست محسوس شود خواہ
طعام مسلمان خواہ ہنود پاک است واگر بر خصوص معلوم نباشد بنا بر طہارت اصلی خوردن
جائز است واین ظروف کہ در مہمان سرائے میباشند ویا در پخت وپز ہنود بکار باید
آورد ہنود اگر طعام باحتیاط بپزند حلال است آنچہ مسلمانان نجس میدانند احتیاط نمایند

ودستہائے خود را ہم بشویند وبچۂ ایشاں مباح است واقوامے کہ مزاولت نجاست بیشتر میدارند از براز وخوک ومردار ومانند آں چوں خاکروباں وچماراں وکنجراں ومانند ایشاں را حتی المقدور نباید خورد واستعمال نباید کرد کہ نجاست ایں اشیا از نجاست سرگین وبول گاو اشد است مسامحت در اخف تواں کردن نہ در اشد ودر ضرورت بعد شستن سہ بار اینہا را استعمال تواں کرد واصل دریں باب دو حدیث است یکے آنکہ مردم از جناب نبوت صلے اللہ علیہ وسلم سوال کردند کہ ما را سفر در بلاد نصارے مے افتد وایشاں از خمر وخنزیر اجتناب ندارند وغیر از ظروف ایشاں نمے یابیم فرمودند اگر غیر ازیں میسر شود استعمال نکنند والا بشویند وبکار آرند **حدیث** دوم آنکہ از طرف شام جامہ ہائے ناشستہ مے آوردند ودراں زماں در شام نصارے بودند وعدم اجتناب از نجاسات معلوم است چوں بر واثر از نجاسات معلوم نمے شود از استعمال آن منع نفرمودند بنا بر آن دو حدیث ایں حکم نوشتہ شد ودر قاعدہ وجہ نیز ہمیں است کہ بشستن سہ بار ظروف نجس پاک میشوند پیش ابو حنیفہ در کلب وغیر آں فرق نیست پیش شافعی لیسیدہ سگ ہفت بار باید شست واللہ اعلم۔

سوال ششم آنکہ آب آبار[1] کہ ہنود وعوام مسلمین بظروف نجس ازاں آب میکشند لیاقت توضی بداں دارد یا نہ۔

جواب در آبار سہ مذہب است پیش امام مالک چوں آب در مقر خود باشد مانند چاہ ہا وچشمہا وتالابہا بدون تغیر احد اوصاف ثلاثہ ناپاک نمیشود وانچہ در ظروف است بوقوع نجاست قلیل نجس میشود وپیش امام شافعی قلتین وزائد ازاں بے تغیر ناپاک نمیشود ومادون آن بوقوع نجاست قلیل نجس میشود وپیش امام ابو حنیفہ عند التحقیق قلت وکثرت آب وقلت وکثرت نجاست مفوض برائے مبتلی بہ است اگر بدانند کہ ایں قدر نجاست است کہ اثر او در اکثر آب رسد آں آب نجس است والا نہ وامام محمد آنرا تحدید کردہ اند بآنکہ اگر

[1] آبار جمع بیر بمعنی چاہ ۱۲

آنقدر است کہ متحرک احد طرفیہ بتحریک الآخر آنرا کثیر داشتہ اند کہ بنجاست قلیل نجس نمیشود و آنکہ کمتر ازین است نجس میشود مراد از تحریک تحریک بعضو است و ابو سلیمان دارانی کثیر را تحدید بعشر فی العشر کردہ است و مراد از ذرع درینمقام ذرع ہاشمی ست کہ بست و چہار انگشت گرفتہ میشود پس ظروف نجس کہ غالباً سرگین آلودہ میباشد یا رسن آن در آب نجس مے افتد ازان وضو نباید کرد الا بعضے فقہا برخلاف استنباط ابو سلیمان دارانی وزن آب اعتبار داشتہ اند نہ مساحت کہ اگر آن آب را دراں جائے پہن کنند کہ طول و عرض او عشر فی العشر و عمق او یک شبر[1] باشد حکم عشر فی العشر دارد گو کہ زیادت عمق طول عرض کمتر باشد و عامہ فقہا آنرا قبول نداشتہ اند چہ اگر در جائے آب کثیر باشد و دہنش تنگ و بالائے آن بول افتد یقین است کہ نجس نخواہد شد پس اصوب و اسلم درینجا قول امام ابو حنیفہ است کہ مفوض برائے مبتلی[2] بہ داشتہ اند و اللہ اعلم

سوال ہفتم آنکہ در اعیاد ہنود مثل ہولی و دیوالی وغیرہ مسلمانان را بملاقات ایشان و بغلگیر شدن برائے خوشنودی ایشان در حالت اختیار چہ حکم دارد

جواب در اعیاد ایشان در حالت اختیار مشارکت با ایشان کردن و در سوز و سرور شریک ایشان شدن حرام است اما قبول ہدایا ایشان جائز است چنانچہ جد امام ابو حنیفہ در روز نوروز چیزے از فواکہ در جناب حضرت امیر المومنین علی مرتضے کرم اللہ وجہہ برد ایشان قبول کردند و اللہ اعلم

سوال ہشتم آنکہ عوام مسلمین بطور ہنود در وقت پخت طعام زمین گرد اگرد دیگدان بگل مے اندایند و چوں کسے بدوں اندودن گل پختہ باشد نمیخورند ایشان بدیں اعتقاد کافر اند یا عاصی

جواب اولاً آنہا نہ کافر نہ عاصی بلکہ جاہل اند و بعد فہمانیدن شرائع اسلام و بطلان این شروط در دین اگر ایں اعتقاد گذاشتہ اند و ایں عمل ہم ترک کردند برادران دینی اند

[1] یک بالشت

[2] یعنی وضو کنندہ یا غسل نمایندہ از ماء خود استفتا کند اگر دریں فتوے

واگر ایں اعتقاد ترک نکردند و بنا بر محبت رسم عمل ترک نسازند مسلمانان عاصی اند و اما اگر اعتقاد آنہم قبول نداشتند بلکہ بر اعتقاد خود اصرار کردند و دیدہ و دانستہ حکم الٰہی دریں باب باور نکردند کافر اند علاج ایشان اگر قدرت باشد حبس است تا زمان توبہ والا قتل واللہ اعلم

سوال نہم آنکہ رسوم کفر در ہنگام تولد فرزند سوا عقیقہ و تسمیہ و غسل بعد انقطاع نفاس بدون تعین روز ششم و دہم و بستم و چہلم و در ازدواج سوا عقد نکاح و ولیمۃ العرس و ہمچنیں در حیثیت سوا نفس حسنہ ایں دیار میدانند حکم کفر دارد یا عصیان و عذر بعضے مردم کہ میگویند کہ در ترک ایں رسوم اگر بحکم قضا و قدر امرے نافی طبائع وقوع یابد نسوان آنرا نسبت بترک میکنند کہ کفر محض است مراعات آن میکنیم تا ایں فرقہ ازیں کفر مصئون مانند سرے بمعقولیت دارد

جواب رسومیکہ در غمہا و شادیہا میکنند بعضے از قبیل تفاول نیک است حالانکہ بخلقے بمن و برکت ازان بارہا میرسد حکم لغویات دارد میتواند کہ مضمون اِلَّا حَاجَۃً فِیْ نَفْسِ یَعْقُوْبَ قَضٰہَا درج کردہ شود و بعضے ازان قبیل کہ در ترک آں لحوق مضرت اعتقاد میکنند و آنہم از قبیل رسم کفار نیست اعتقاداً اگرچہ کفر صریح نیست بلکہ از قبیل انچہ بطریق خواص صادر میشود مانند جذب مقناطیس حدید را و کہربا کاہی را میدانند و ہمہ را از مخلوقات الٰہی اعتقاد میکنند نہ آنکہ ابطال قضا و قدر میکنند ایں اعتقاد بدعت است و جہل مرکب نہ کفر و قسمے دیگر از رسوم اند کہ از کفار اخذ میکنند و آنرا رسوم کفر توان گفت مانند حوالہ کردن عقد تسمیہ مولود بر منجمان ہنود و موافقت در رسوم دیوالی و ہولی بنا بر فوائد دنیوی دراں ایں در فسق بودن از ماسبق زیادہ است اگرچہ حکم بکفر صریح نمیتوان گفت **قسم دیگر است** از رسوم کہ در مرض چیچک و امثال آں بجا مے آرند و نظیر آن آنست کہ تاثیر ہا و شیخ سدو و شیاطین دیگر بعمل مے آرند و بنام آنہا ذبح میکنند و از آنہا علم غیب میخواہند و در تصرف در کائنات جزئیہ مانند کشادہ کردن رزق و دادن اولاد و دفع امراض و تسخیر ارواح و مانند آن بکار مے آرند ایں خود شرک صریح است در اینمقام عذرے نیست و گاؤ سید احمد کبیر و مرغ بعضے بزرگان

ازیں قبیل است چنانچہ امیر المومنین شتر را کہ والد ایشان برائے بت میفرستادند خود میخوردند و برو
نمے ریختند مضایقہ ندارد و نیز بعضے مردم جانوران جاندار مثل گاؤ گوسفند و مرغ وغیرہ بر مقابر بزرگان
بطریق نیاز مے آرند و بخدمار میدہند و قید ذبح مطلق نمیکنند مثل نقود و شیرینی نیاز کردہ میروند
خدمار آن درگاہ مختار اند اگر خواہند ذبح کنند و اگر خواہند فروختہ دہند ایں قسم ہم قباحت ندارد
و اگر بعد ادائے نذر او از و انتفاع خواہند بسیار بد است کہ از قبیل حلوائے کاہن است بلکہ
بدتر از و کہ بر و حکم شرک جاری گشتہ ما مردم ایں چیزہا نمیخوریم و نہ اجازت آں میدہیم و در اینجا
فائدہ چند نوشتہ میشود حق تعالے نافع گرداند یکے آنکہ نذر و نیاز میکنند برائے موتے سہ قسم است
یکے برائے عوام مومنین و آن محمود است زیرا کہ اعانت است آن مومنین را برائے حصول
ثواب و دفع عذاب و داخل است در امر وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ و تصدق
برائے موتے در حدیث جا ہائے بسیار وارد شدہ است و از اں جملہ ساختن سعد بن عبادہ
چاہ را و وقف کردن آن برائے ثواب مادر خود و گفتن آن ہذا لِأُمِّ سَعْدٍ و دیگر در خبر است از
تابعین کرام كَانَ السَّلَفُ يُحِبُّونَ الْإِطْعَامَ عَنِ الْمَيِّتِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا و شواہد ایں بسیار است قسم دیگر
نذر است برائے اولیاء اگر بہ نیت تبرع و احسان با ایشان است یقین کہ احسان با دوستان
خدا باعث رضائے الٰہی است و توقع کہ ایشاں در مقام مکافات زیادہ از بخشیدہ این بدہند
و اگر نیت قضائے حاجت است از جناب الٰہی بدعائے و التجائے ایشان ظاہر است
کہ دعائے ایشاں از دعائے ما قریب تر است باجابت بہ نسبت طاعت و مجاہدہ ایشاں
و طریق ایں احسان آنست کہ صرف برائے خدا بدہند و ثواب آن کہ حق تصدق است تنخواہ
ایشاں نمایند زیرا کہ برسانیدن ثواب بے حصول ثواب نمے باشد و ثواب بدون صرف
در راہ الٰہی حاصل نہ پس دریں صورت ایں اولیاء در اخذ ثواب نائب عابد گشتہ اند نہ شریک
معبود و طریق دیگر آنست کہ ابتداءً آن صدقہ را از جانب آنکس بدہند چنانچہ جناب نبوت
صلے اللہ علیہ وسلم علی مرتضے کرم اللہ وجہہ را وصیت فرمودند کہ تازندہ باشیر از طرف من

ہر سال قربانی کردہ باشید و در نیابت حج فرمودہ اند کہ از میت واقع خواہد شد و مانند
آن کہ بہ ادائے وارث نیابتاً از مورث ساقط نمیشود قسم سوم آنکہ از جماعت باشند
کہ خود را نصب میکنند در مقام معبودیت و پرستاران خود را نذر لازم میکنند و روبروی
خود نیایش و عاجزی میخواہند و دعوے علم غیب مینمایند و ادعاے مالکیت نفع و ضرر
میسازند این جماعۃ ملعونان جناب الٰہی اند و بدتر از مشرکان کہ اینہا شریک غیر را میکنند
نہ خود را و این جماعت خود را در مقام شریک مینمایند و بدتر از اصنام اند کہ آنہا برائے
خود طلب نمیکنند بلکہ دیگران برائے ایشان تہمت شرک مے نہند و اینہا برائے خود
طلب عبادت مینمایند پس برائے اینہا گذرانیدن طعام و حیوانات و اموال دیگر
ہمہ شرک خبیث است نہ خود باید کرد و نہ چیزے کہ برائے ایشان کردہ باشند
باید خورد زیرا کہ ایشان استحقاق ثواب ندارند و نہ پرستاران ایشان نیت ثواب میکنند
بلکہ تعلق ایشان باشیا رمانند تعلق سگان است بالقمہ کہ روبروئے او باندازند اگر مقدور
باشد تنبیہ ایشان بحبس است و اگر قبول توبہ نکنند مرتد باید دانست و اما آنچہ بر قبور
اولیاے برند سہ قسم است یکے در مجلس فاتحہ و ختم برائے حاضران مجلس باشد اگر
این جماعت بر سر قبر باشند آنجا تقسیم شود و ثواب آن باموات برسد و اگر در خانہا باشند
بر حاضران تقسیم شود این قسم ہم قباحتے ندارد دوم آنکہ برائے مجاوران قبر ایشان باشد
کہ موجب رضائے ایشان شود و خدمت اولاد کسے موجب رضائے اوست و در حدیث
شریف است کہ چوں آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم شاتے ذبح میکردند چیزے از آن باصدقائے
حضرت خدیجہ میفرستادند این ہم قباحتے ندارد سوم آنکہ چیزے بطریق تعبد بی تعین
معطے لہ بنہند تا ہر محتاجے کہ خواہد بردا این ہم از قبیل اباحت ست چنانکہ در سبیل آب
و در اعراس طعام را برائے محتاجان مباح میکنند و ثواب آن بکسے رسانند آری اگر
این قسم طعام را مشابہت باندور شیاطین میشود چنانکہ گزشت دریں صورت عمل بے نیت است

اگر نیت رسانیدن ثواب است قباحتے نیست و اگر خالص برائے ایشان ست بے نیت صرف کنند شائبہ شرک ست ازین احتیاط باید نمود و اما جریان بر رسوم متعارف بنا بر آنکہ اگر حکم قضا و قدر منافی طبایع بوقوع آید نسوان بیعقلان را موجب اعتقاد آن کہ مخص بسبب ترک آن شد و این کفر ست از برائے احتراز ازین وہم مخالفت رسم نکردن عذرے ضعیف است کہ از کفر صریح باز میدارد واللہ اعلم۔

سوال دہم آنکہ نوکری معلم گیری اطفالاں ہنود نا ہبود عند الشرع جائز است یا نہ

جواب در انچہ تعلق بدنیا دارد مانند نوشتن و زبان فارسی برائے انشا و رقعہ آموختن و سیاق و حساب فہمانیدن مضایقہ ندارد و انچہ تعلق بدین دارد یا در اثبات عقائد کفر تقویت میکند منع است نباید آموخت واللہ اعلم

سوال یازدہم آنکہ نوکری نصارے و ہنود و غیرہما من الکفار علی التفصیل از مفتی گری و منشی گری و کوتوالی و وکالت و برقندازی و جمعداری و رسالہ داری و معلم گری و سوائے ازین ہر کارے و عہدہ کہ باشد علے اصل الاصول و تحت شرع الرسول صورت جواز و قبول دارد یا نہ و آنانکہ دم خیرخواہی میزنند بموجب آیہ کریمہ یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوا الْیَهُوْدَ وَالنَّصٰرٰٓی اَوْلِیَآءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِیَآءُ بَعْضٍ ط الخ مطلقا از منہم انکاشت یا نہ بینوا توجروا

جواب نوکری را دو حالت ست یکے حالت اضطرار کہ بدون آن معاش بدست نمی آید و دیگر حالت اختیار کہ معاش بخود دیگر بدست مے آید در نوکری ایشاں ضرورتے نیست و در حالت ثانی ہرگز خوب نیست چرا کہ درینحالت خیرخواہی و محبت آنہا و تعظیم آنہا لازم مے آید و اما در حالت اضطرار نظر باید کرد کہ نوکریہائے ایشان دو قسم ست یکے آنکہ در وارتکاب محرمات شرعیہ لازم نہ آید و این نوکری سبب حرمت شود مثلاً جنگ با مسلمین با پلٹن ہا و حاضر ساختن شراب و مردار و خنزیر در خدمتگاری و مانند آں این قسم را نباید کرد دوم آنکہ این چیزہا در و نباشد یکے آنکہ در و مظنہ قوی در ارتکاب حرام است گو کہ این نوکری برائے

آن نیست مانند گرفتن رشوت وحمایت ظالم وزیادتی ظلم بر مظلوم این چیزہا فی نفسہا قباحت دارند خواہ در نوکری مسلمان باشد خواہ در نوکری کافر برائے ہمیں خدمت قضارا اکثر علما مکروہ داشتہ اند وازان اجتناب کردہ اند دوم آنکہ این معنے نیز در ونیست مانند پاسداری دروازہ ہا وبدرقہ رسانی قافلہ ہا ونویسندگی عدالت ومانند آں ایں قسم عند الضرورت قباحتے ندارد مگر آنکہ باید کہ پاسبانی دل خود کند تا از محبت کفر معمور نگردد وعزت وحرمت اسلام از دل وے کم نہ شود چنانچہ در آیہ کریمہ لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

سوال دوازدہم آنکہ اشغال مراقبہ واذکار بطریق ازرہ وقہری وغیرہ کہ دفاتر ہا ساختہ وجلد ہا پرداختہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم یکے از صحابہ را باین وضع وقسم تعلیم ساختہ اند یعنے فرمودہ اند یا نہ ودر کتب حدیث ذکر ایں اعمال بالتصریح باین اسم وطریق کہ در نامہ نوشتہ آمدہ یا نہ وحالانکہ در زمان سعادت نشان سرور جہاں صلے اللہ علیہ وسلم اینچنیں مروج نبود حکم بہ بدعت آن نمودن میرسد یا نہ بینوا توجروا

جواب اصل اشغال واذکار ومراقبہ از روئے آیات واحادیث است اما طرق آن از شد ومد وضرب وحبس نفس وتحریک سر ہیچ جا نیامدہ از تجارب مشائخ است وحبس نفس از تعلیم حضرت خضر است علیہ السلام البتہ بدعت است لیکن بدعت دو قسم یکے آنکہ در وے معنے قبیح در ضوابط دریافتہ شود ومثل آن در شرع نباشد این بدعت سیئہ میباشد ودیگر آنکہ او را اصلے صحیح در شرع باشد ودر وفوائد دینی دریافتہ شود این قسم بدعت حسنہ یا مباح خواہد بود ظاہرا این افعال سالک را از قبیل مباحات است چنانچہ برائے افزونی قوت ورزش وکشتی ولیزم ومگدر استعمال میکنند وجہ حرمتے ندارد بلکہ از قبیل معالجات نفسانیت برائے دفع خطرات وانگیختن سوزش محبت واللہ اعلم

سوال سیزدہم آنکہ مراتب غوث وقطب وابدال واوتاد وغیرہ بتفصیل تمام در کتب ارقام اند وتعین قطبی در ہر شہرے وجوبا کہ بے تحکم وتعین آن انتظام زیر وزبر گردد وخرابی شود

ثبوت آن بحدیث گردیدہ یا نہ ذکر اسامی و مراتب درجاتے از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمدہ یا نہ و کسے از صحابہ و تابعین را ہم ایں مراتب دست دادہ یا نہ بینوا توجروا

جواب از اقسام دو چیز در حدیث وارد شدہ ذکر ابدال و دیگر ذکر نقبا و نجبا و در حدیث برائے ابدال دو عدد آمدہ است ہفت و چہل چوں ازیں ہا کم شود دیگرے بجائے او قائم میشود و نیز در حدیث از حضرت مرتضیٰ علی آمدہ است کہ جناب نبوت فرمودند لِکُلِّ نَبِیٍّ سَبْعَۃٌ نُجَبَاءُ وَ نُقَبَاءُ وَ اَنَا اَرْبَعَۃَ عَشَرَ فَسَاَلَ النَّاسُ عَلِیًّا کَرَّمَ اللّٰہُ وَجْہَہٗ مَنْ ہُمْ فَقَالَ اَنَا وَ ابْنَایَ وَ جَعْفَرٌ وَ حَمْزَۃُ وَ اَبُوْبَکْرٍ وَ عُمَرُ وَ مُصْعَبُ ابْنُ عُمَیْرٍ وَ بِلَالٌ وَ سَلْمَانُ وَ عَمَّارٌ وَ عَبْدُ اللّٰہِ بْنُ مَسْعُوْدٍ وَ اَبُوْذَرٍّ وَ الْمِقْدَادُ رَوَاہُ التِّرْمِذِیُّ و اقسام دیگر از غوث و قطب و اوتاد کہ میشوند از مکشوفات اند نہ از قبیل ماثورات شرعی واللہ اعلم پیش اہل کشف مقامات اولیا را اقسام منحصر نیست و از صحابہ کرام بدرجہ ہائے عالی از صدیقیت و شہادت وغیر آن رسیدہ اند و جماعۃ کہ ایں اسامی قرار دادہ اند چیزے ازیں برائے صحابہ ہم نوشتہ اند و چیزے غیر ایشاں چنانچہ میگویند قطب در زمان آنجناب عصام قرنی بود عم اویس قرنی و بعد ازاں ہم مردمان غیر مشہور نوشتہ اند و این خلفاء کرام را قطبیت ارشادے بود و آن غیر قطبیت مداریست و خلافت نبوت نیز از مقامات عالیست و خلفاء اربعہ بآن مشرف شدہ اند و در بیان اقطاب شیخ اکبر در فتوحات زیادہ از صد نوع نوشتہ اند و بر ہر یکے منزلے از آیات قرآنی تحقیق نمودہ اند ایں مبحث طولے دارد واللہ اعلم۔

سوال چہار دہم آنکہ در شہرے بزرگی را بعد وفات آن بزرگ شاہ ولایت شہرے قرار دادن و متصرف ہمہ امور دانستن چہ معنی دارد و نیز صحابہ با وجود آنکہ افضل امت و ایمان آنہا مقبول است ہیچ یکے را شاہ ولایت شہرے و ولایتی بعد وفات نشد پس بکسانیکہ ہنوز ایمان آنہا بالقطع معلوم نیست کہ مقبول گردیدہ یا نہ این کار چہ سان صورت بندد و مدار تصرف بر زندگی است بعد موت کہ قاطع ہمہ علائق آمدہ یا نسبت این کار چسان لائق بینوا توجروا

جواب در بعضے شہرہا از روے بشارت اولیا شخصے گزشتہ است کہ قضاء حاجات اہل آن شہر و دفع بلیات ایشان بدعاے او بیشتر میشد ہمین است معنے شاہ ولایت و زیادہ ازین گمان کردن خیال واہی است و جر قول عوام کالانعام جاے اعتماد نیست مثلاً آمدن حضرت شیخ معین الدین چشتی بحکم جناب نبوت بود بخواجہ عثمان ہارونی و نشانیدن حضرت خواجہ قطب الدین در دہلی نیز بشارت و حکم خواجہ معین الدین چشتی بود و فرستادن حضرت نظام الدین در دہلی و حضرت علاؤ الدین صابر بکلیر کوٹ موافق الہام و اشارۂ غیبی بودہ ہمچنین جماعہ اولیا کہ بحکم مرشدان کامل بود ازین قبیل است و حق تعالے از وزیر و مشیر مبرا و عالی است کار خود بدیگرے بپیر دو مستحق عبادت کسے را نساختہ کما قال اللہ تعالے وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَٰنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ ط واللہ اعلم

سوال پانزدہم آنکہ بر سر قبر ہر بزرگے در سالے جمع آمدن و آنرا در عرس و وفات فی الحقیقۃ قرار دادن با وجود آنکہ امر زمان سیال غیر قار است و بر سر گور چراغ روشن نمودن و با وجود سرود لعنت بر فاعل آن و از گچ و خشت و ملبوسات حریر وغیرہ بہترین لباس و ثیاب قبر را تزئین دادن و سرود از قسم ہولی و خیالات معہ آلات مخترعات مزامیر و دہل و طنبور وغیرہ شنیدن و باز بران افعال ثواب و اجر از جناب قادر بے مثال برائے خود مرتب ساختن ماخوذ و جواب آن از کدام خانہ است و حضور ایشان مجلس چہ حکم دارد و فاعل و حاضران را چہ تعبیر باید کرد بینوا توجروا۔

جواب آنکہ زمان اگرچہ سیال غیر قار است اما آنچہ بہ آن تقدیر کردہ میشود زمان را از شب و روز و ماہ و سال ایہا را شرعاً و عرفاً دورہ مقرر است چون یک دورہ تمام میشود باز از سر نو شروع میشود ہمیں حساب رمضان را بشہر صوم و ذی الحجہ را شہر حج و ہمچنین شہور دیگر در دورہ حکم اتخاذ بالنظیر او دادہ میشود چنانکہ در حدیث است کہ یہود عرض کردند در حضور جناب نبوت کہ حق تعالے نصرت حضرت موسے و غرق فرعون دریں روز کردہ است

برائے شکرانہ او روزہ میگیریم جناب نبوت صلے اللہ علیہ وسلم فرمودند اَنَا اَحَقُّ بِمُوْسٰی وَفَاَبَدَّتِہٖ اَخِیْ مُوْسٰی فَصَامَ یَوْمَ عَاشُوْرَاءَ وَاَمَرَ النَّاسَ بِصِیَامِہٖ ونیز حضرت بلال را وصیت فرمودند بصوم روز دوشنبہ و فرمودند فِیْہِ وُلِدْتُّ وَفِیْہِ اُنْزِلَ عَلَیَّ وَفِیْہِ ہَاجَرْتُ وَفِیْہِ اَمُوْتُ بنابرین یاد کردن تاریخ و آن ماہ در رسم مردم افتاد و اگرچہ فی الحقیقۃ یاد داشتن آنروز فائدہ ندانست زیرا کہ وقت تصدق و دعا ہمیشہ است لیکن چوں مردماں از نہجاں بمحافظت ایں رسم گزشتہ اند ایشانرا انتظار پسوئے والدین یا اقارب خود مے باشد رفع انتظار ایشان فائدہ ایست معتدبہ و بہ معاملات مکاشفہ دریافت شدہ کہ درچنین روز اجتماع ارواح دوستان در برزخ میشود پس امداد بدعا و ختم و اطعام بدعتے مباح است وجہ قبیح ندارد و اما ارتکاب محرمات از روشن کردن چراغہا و ملبوس ساختن قبور و سر دہا و نواختن معازف بدعات شنیعہ اند و حضور چنیں مجالس ممنوع اگر مقدور باشد بعمل حدیث گزشتہ مَنْ رَاٰی مِنْکُمْ مُنْکَرًا الخ عمل باید کرد و در مقام زجر پراگندہ کردن اسباب بدعت کافی واللہ اعلم۔

سوال شانزدہم آنکہ تواجد در رقص کہ بسماع سماع مینمایند و حرکات نامعقول کہ بمشابہ مجانین است مے آرند آیا این ذوق و شوق ہیچ یکے از صحابہ و تابعین را دست دادہ است یا نہ با وجودیکہ تکمیل ایمان و قوت ایقان آنہا بقطع نظر از فضل و بوجوہ دیگر از ایشان بہزار چند غالب بودند و وجدے و حالتے کہ بسماع غنا و قرآن و فواحش و کلمات خلاف و نامعقول کہ اگر نسبت بطرف او تعالے جل شانہ نمودہ محض موجب کفر گردد معاذ اللہ مع آلات محرمات از مزامیر و دہل وغیرہ دست میدہد گاہے نشنیدن آیتے از آیات الٰہی و حدیثے از احادیث رسالت پناہی و بدیدن صنعے از صنعات نامتناہی اینچنین حالت و رقت دست نمیدہد

چہ معنے دارد کما قال اللہ تعالے اَفَلَا یَنْظُرُوْنَ اِلَی الْاِبِلِ کَیْفَ خُلِقَتْ وَاِلَی السَّمَاءِ کَیْفَ رُفِعَتْ وَاِلَی الْجِبَالِ کَیْفَ نُصِبَتْ وَاِلَی الْاَرْضِ کَیْفَ سُطِحَتْ پس عجب است کہ از خواندن قرآن و شنیدن آن دست و پا گم نکنند و معرفت او تعالے حاصل نگردد و باستماع

۱؎ یعنی در سالات بزرگان دین اگر صلاح و خیر صحیح شدہ

محرمات شرعی اینچنین ذوق وشوق نصیب وقت گردد وسبحانہ تعالے علو کبیرا وکلمات اللہ
ہی العلیا دریں باب از راہ حق وانصاف بلا تعصب باحد الاطراف بیان فرمایند کہ اینچنین
کسان از اہل اللہ چہ سان تصور باید کرد مگر آنکہ برابر ایشان دلیل از کتاب وسنت قائم
گردد البتہ واجب قبول است بینوا توجروا۔

جواب مقصود از آفرینش محبت حضرت منعم واطاعت اوست واین محبت را
اقسام بسیار است وحکم بچند سبب مختلف میشود یکے اسباب محرک ایں محبت دوم
مقتضائے دورہ سوم فیض مرشد آن چہارم امزجہ محبان بایں سبب گوناگوں طریق
برائے اظہار محبت پیدا میشود وحق تعالے چندیں درجات جنت کہ پیدا کردہ است
برائے اختلاف امزجہ واحوال اہل جنت است جماعۃ را فی الحقیقت شورشے در دل
پیدا میشود کہ بمثل خفقان از محافظت ادب معقول ومشروع عاجز مے آیند صحابہ کرام
وتابعین عظام را بسبب غلبہ انوار نبوت وانوار قرآن مجید ایں احوال طاری نمیشد چون
نظر خلق بر احوال قلب افتاد وبذکر وشغل کہ لطیفہ قلب بجوش مے آرد مشغول شدند
گوناگون احوال از انواع دیگر پیدا شد بعضے را در مزاج غلبہ لذت حسن وسماع بود
ہمراہ آن غلبہ نسبت باطن میشد وبعضے را بالعکس زیرا کہ نسبت ایشان نسبت مسکور و
اطمینان واستغراق بودہ است وبعضے را نسبت ابتہاج وانبساط بدریافت وصل
محبوب حقیقی شد وبعضے را بملاحظہ غایت تنزیہ حسن ابدی لازم حال گشت بالجملہ مردن
بعضے ازین حادثہ شوق دلیل صریح است بر شدت ہیجان محبت الٰہی واستیلائے آن بر قلب
ایشان پس اعتراض بر ہیچ یکے ہرگز نباید کرد ؎ چوں خدا خواہد کہ پردہ کس درد
میلش اندر طعنۂ پاکاں برد ظاہر است کہ اوقات لیل ونہار چہ قدر تفاوت دارد وبرائے
ہر یکے عبادت است جدا آمدیم بر آنکہ کلمات متوسش کہ لائق جناب الٰہی نیستند محرک
محبت الٰہی چگونہ باشند ایں را طریق یافتہ میشود بعضے از قبیل رموز پوشیدنی وبعضے از ان

ع یعنی بعضے ایں ہمہ سوزش از کجا مشاہدات شہود اعراض نباید کرد ۱۲

از قبیل احکام گفتنی اگر مدرک تحمل نماید و بر اجمال آن قناعت باید کرد و تحقیق آنرا بر صحبت های
اگر مقدر است حواله باید داشت اول همچنانکه رب العزت در خواب بصورت در شکل
توان دید همچنان در بعضے معاملہ ہا در بیخودی ہا با وجود بیداری واقع میشود و بعضے سخنان
که شایان مرتبه ذات نیست در اینچنین تجلی واقع میشود محتمل است که کسے را این قسم شده
باشد و یا پیش آید دوم آنکه این کلمات گاہے بہ نسبت شیخ خود یا ارواح طیبه که احکام
بشری رسته مانند مخاطب افتد سوم آنکه در علم بلاغت تشبیه و تمثیل میگویند که ہیئت مشرعه
را از امور متعدده بامرے تشبیه میدہند و مشابہت با ہر چیز منظور نے باشد همچنان از استحصال
این حالت مجازی که عاشق را با معشوق دریں جہان واقع میشود ہیئت محبت و قلق را
که مسمے بعشق است انتزاع نموده صرف بجناب کبریا میکنند و جزئیات آن کلام را از
پیش نظر مطروح میگردانند بسبب این چیز ہا با آنجناب اصلا ملحوظ نمیباشد چنانکه در آیه کریمه
اَللّٰهُ نُوْرُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اما آنچه از ازواج بزرگان استماع آلات محرم بوقوع آمده این طائفه بر
سه قسم دیده شده اند جمعے ہستند که بشہادت وجد آن که این امور در دل ایشان بجز محبت مولا
چیزے نمے رویاند و غیر از التفات و استغراق در جمال الٰہی چیزے نمے کشد فہمیدند که منع[1] ازین وجه ندارد
برائمه که برائے کسان دیگر که داعیه شہوانی یا حرص دنیا یا غفلت و تلذذ میکنند در حق آنہا[2] حرام باشد
پس این از قبیل خطاء اجتہادی باشد یا از قبیل تاویل یا بخصوص نصوص عامه بسبب معارضه
ادله قطعیه که ازان جمله وجد آن سلیم فہمند پس باعتقاد[3] خود اصلا مرتکب حرام نمیشود و جمعے دیگر اند
که با اینہمه حکم بر سر و چشم داشته بنا بر بیقراری مرتکب این میشوند که بدون این تسلی و امضائے شوق
کما ینبغی میسر نمیشود مانند اکل مضطر مردار را و مع ذلک بعد آن استغفار میکنند و عفو جرائم میخواہند چنانچه
از کسے در شدت خشم کلمات ناسزا سرایند و بعد ازان استغفار و درگذر خواہد قسم سوم مقل دانند که پیران خود را بطریقه
یافته و بنا بر اعتقاد آنرا استحسان میکنند و باندک حرکت نفسانی باندرون حرکت باطن تشبیه بایشان
محمود دانسته اند این جماعه را با وجود ادله شرعیه اصرار کردن بے حالت۔

واضح ہو کہ

اس مطبع مجتبائی دہلی مین ہر قسم کی کتابین - قرآن شریف
حمائل سادہ مترجم - اور کتب دینیات عربی فارسی اُردو
وکتب درسیہ مدارس عربی - اسلامی وکتب مصنفہ
حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی وحضرت شاہ عبدالرحیم
ومولانا شاہ ولی اللہ وشاہ اہل اللہ وحضرت مولانا شاہ
عبدالعزیز وحضرت مولانا شاہ محمد اسحق محدث دہلوی وحضرت
نواب قطب الدین خان ومولوی محمد قاسم صاحب وحاجی شاہ امداد اللہ
صاحب رحمہم اللہ وحضرت مولانا رشید احمد صاحب گنگوہی ومولوی
شاہ اشرف علی صاحب تھانوی ومولوی عبدالحق صاحب
حقانی ودیگر علماے نامدار وپیران کامگار وکتب مطبوعہ ہر بلاد
وامصار - استنبول - مصر - بمبئی کلکتہ - لکھنو - کانپور وغیرہ
اور جملہ علوم وفنون کی کتابین موجود ہین -

محمد عبدالاحد عفی عنہ پروپرائٹر مطبع مجتبائی دہلی